

Liisa Pedaru

Tartu ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi keeleteimetaja magister, kes on uurinud soorollide konstrueerimist tutvumiskuulutustes ja eesti lastekirjanduses

Habemega professorid ja õlgkübaraga peened daamid ehk soorollid eesti uuemas lastekirjanduses

Kuidas soolised identiteedid ühiskonnas kujunevad? Kuidas õpivad lapsed, mida tähendab olla mees või naine? Kuidas õpitakse, milliseid identiteete peetakse paremaks või sobivamaks kui teisi?

Ühe võimaliku vastuse võib leida populaarsest lasteraamatust „Varastatud oranž jalgratas”:

„Millegipärast oli Maril loetud raamatute ja nähtud filmide põhjal jäänud professoritest teistsugune ettekujutus – et nad on väikest kasvu vanad mehed, hallide juuste, pika habeme ja suurte prillidega, alati korralikult ühiskonnas, pintsaku taskust sulle ots välja vaatamas” (Jalg: 74)¹.

Esiteks viitab tsitaat, et lapsed teevad raamatute põhjal järeldusi maailma kohta, teiseks, et professorid on meessoost. Soostereotüüpsete arusaamade kujunemise üheks süüdlaseks võib seega pidada lasteraamatuid – peale selle, et sõnu kasutatakse millegi representeerimiseks, antakse samal ajal edasi väärtusi ja tõekspidamisi, vormides nii lugeja ettekujutust maailmast.

¹ Raamatutest pärit näidetele viitamiseks kasutatakse artiklis läbivalt lühendeid: Samuel = Kass, Kristiina 2012 [2006]. Samueli võlupadi. Tallinn: Tänapäev; Tobias = Raud, Piret 2010. Tobias ja teine b. Tallinn: Mustvalge Kirjastus; Neli = Vaiksoo, Jaanus 2000. Neli hommikut ja üks õhtu. Tallinn: Avita; Jalg = Keränen, Mika 2008. Varastatud oranž jalgratas. Tallinn: Jutulind.

Soolise identiteedi kujunemine

Sandra L. Bem² järgi on nais- ja meessoos eristamine kõigis inimkultuurides põhiline organiseerimisalus. Kuigi ühiskonnad võivad mõneti erineda, määratakse kõigis kultuurides täiskasvanute ja laste rollid lähtuvalt nende soost.

Soost rääkides tuleb eristada bioloogiat ja ühiskonda. Kui bioloogiline sugu (ingl k *sex*) viitab isiku kaasasündinud bioloogilistele omadustele ja on üpris konkreetne mõiste, st lapse sündides märgistatakse ta kas poisiks või tüdrukuks, siis sotsiaalne sugu (ingl k *gender*) on palju paindlikum ning võib ühiskondade ning indiviidide lõikes aja jooksul muutuda.³ Kuigi inimene sünnib kas naise või mehena, omandab ta vastavalt naiselikuks või mehelikuks peetava käitumise alles sotsialiseerumise käigus⁴.

Judith Butler leiab, et mõisted *mehelik* ja *naiselik* on keeleliselt konstrueeritud ja muudetavad, nende tähendus võib geopoliitilistest piiridest ja kultuurilistest tingimustest ning mõiste defineerijast olenevalt radikaalselt muutuda.⁵ Lääne ühiskond koos paljude teistega eeldab, et mehed oskavad ennast maksma panna ja leiva lauale tuua, on aktiivsed, iseseisvad, enesekindlad, võitlushimulised, realistlikud ega satu hoogu oma tunnete väljendamisega. Naistelt oodatakse käitumist, mis vastab arusaamale naiselikkusest – nad on passiivsemad, õrnemad, emotsionaalsed, hoolitsevad teiste inimeste eest ja teevad majapidamistöid.⁶

Inimese sooline identiteet on seega sotsiaalselt konstrueeritud nähtus, mis kammitseb nii naisi kui ka mehi, nende õigusi ja vabadusi. Stereotüüpised soorollid piiravad mõlemat sugupoolt, kuigi vahel unustatakse ära, et ka poisid on ühiskonnas raamidesse surutud, alates kas või sellest, et tüdrukute seljas on sinine täiesti tavapärane nähtus, poisteriiete osakonnas näeb aga roosat haruharva. Sellised loomulikena tunduvad stereotüübid on

² Bem, Sandra Lipsitz 1981. Gender schema theory: a cognitive account of sex typing. – *Psychological Review*, vol. 88, No 4, lk 354.

³ Baker, Paul 2008. *Sexed texts: language, gender and sexuality*. London; Oakville: Equinox, lk 3–5.

⁴ Marling, Raili 2011. *Sissejuhatus soouuringutesse*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 8.

⁵ Põldsaar, Raili, Katrin Kivimaa 2009. *Feministlik teooria*. – 20. sajandi mõttevoolud. Toim Epp Annus, Tallinn; Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 803–804.

⁶ Baker, Paul 2008, lk 4.

konstrueerinud kultuur, need sõltuvad ajast ja ruumist ning pole kindlasti mitte loomulikud ja igavesed.⁷

Lastekirjandus kui soospetsiifilisi tunnuseid konstrueeriv tekstiliik

Bemi⁸ järgi muutuvad meessoost ja naissoost lapsed vastavalt kas n-ö maskuliinseks või feminiinseks väga varases eas. Selleks ajaks kui laps on nelja- või viieaastane, on ta hakanud eelistama samast soost mängukaaslasi ja tegevusi, mida ühiskond peab vastavale soole kohaseks. Igapäevaelust infot ammutades märkab laps, et see, mida vanemad, õpetajad ja sõbrad peavad sobilikuks käitumiseks, sõltub soost; et mänguasjad, riietus, ametid, hobid, kodused ülesanded – kõik viitavad soolisusele. Ka filmid, reklaam ja lasteraamatud kannavad endas hoiakuid ja ideoloogiaid ning neil on tänapäeva lastele väga suurt mõju. Raamatu põhjal võib lugeja kujundada arusaama temalt eeldatava käitumise kohta.⁹

Paul Baker on leidnud, et naistegelasi seostatakse suurema tõenäosusega koduste majapidamistöödega – naised panevad paja tulele, küpsetavad kooke, hoolitsevad loomade eest, saavad lapsi jms.¹⁰ Tüdrukud on teiste karakterite tegemiste passiivsed vastuvõtjad. Mehi ja poisse seevastu representeeritakse nii, et neil on rohkem agentsust, nad on aktiivsemad – nad jooksevad, hüppavad, ehitavad maju, on kangelaslikumad ja kalduvad kelmustele. Ka muinasjuttudes kujutatakse mehi aktiivsemana kui naisi, kes lihtsalt ootavad, et prints või mõni teine meeskangelane nad päästaks. Võimsad naistegelased kalduvad seevastu olema kas üleloomulikud olevused, nt haldjad või nõiad, kellega võib tüdrukutel olla keeruline suhestuda, või õelad kasuemand, kellega tüdrukud ilmselt suhestuda ei taha.

Kuivõrd lastekirjandus esitab poistele ja tüdrukutele naiselikkuse ja mehelikkuse standardid, sotsiaalselt aktsepteeritud käitumismudelid,

⁷ Pöldsäär, Raili 2001. Kriitiline diskursuseanalüüs ja naisekäsitus eesti meedias. – *Ariadne Lõng* 1/2, lk 100–101.

⁸ Bem, Sandra L. 1983. Gender schema theory and its implications for child development: raising gender-aschematic children in a gender-schematic society. – *Signs*, vol. 8, pp. 598; Bem, Sandra Lipsitz 1981, lk 362.

⁹ DeWitt jt = DeWitt, Amy L., Cynthia M. Cready, Rudy Ray Seward 2013. Parental role portrayals in twentieth century children's picture books: more egalitarian or ongoing stereotyping? – *Sex Roles*, vol. 69, pp. 89–90.

¹⁰ Baker, Paul 2008, lk 98–101.

mida lapsed võivad jäljendada, on raamatus kujutatud soorollidel, nais- ja meestegelaste arvul suur mõju laste soorolli arengule, oskuste, käitumise, eelistuste ja enesemääratluse kujunemisele.¹¹ Nähes emasid pidevalt hoolitseja ja aitaja rollides ja isasid kui perekonna toitjaid, tekib lastel ettekujutus sellest, milliseid rollitäitmisi oodatakse ka neilt kui naistelt ja meestelt, kui tulevastelt vanematelt.¹² Sugusid stereotüüpselt kujutavate tekstide lugemine mõjutab negatiivselt lapse arengut, piirab tema karjääripüüdlusi ja mõjutab isegi lapse isiksuseomadusi.¹³

Naiste ja meeste, poiste ja tüdrukute, emade ja isade representeerimisest

Kriitiline tekstianalüüs lähtub keele multifunktsionaalsuse ideest – keeles toimub samaaegselt keelelise esituse vormistamine, suhete ja identiteetide konstrueerimine ning tegelikkuse representeerimine. Tegelikkuse representeerimist ehk tähistusfunktsiooni analüüsides vaadeldakse, mil viisil sündmused, olukorrad, suhted, inimesed tekstides esitatakse. Sageli uuritakse kolme tähistusfunktsiooni nähtust: info valik, nimetamine ja kategoriseerimine, protsessid ja protsessiosaliste rollid.

Siinse artikli aluseks olevas magistritöös¹⁴ keskenduti tähistusfunktsioonile – kriitilist tekstianalüüsi kasutades vaadeldi, milliseid keelelisi valikuid on lasteraamatute autorid teinud naiste ja meeste, poiste ja tüdrukute, emade ja isade representeerimisel, milliseid tegevusi osalistega seostatakse ning kuidas kujundatakse seeläbi raamatuid lugevate poiste ja tüdrukute arusaama ühiskonnas kehtivatest soorollidest ning kas analüüsitud raamatud aitavad kaasa soorollide taastootmisele või nende lõhkumisele.

Kuivõrd eesmärk oli uurida, mida räägib eesti uuem lastekirjandus tänapäeva Eesti ühiskonnast, analüüsiti Tallinna keskraamatukogust ja Tartu linnaraamatukogust 2013. aastal nelja kõige enam laenutatud eesti

¹¹ Hamilton jt = Hamilton, Mykol C., David Anderson, Michelle Broaddus, Kate Young 2006. Gender stereotyping and under-representation of female characters in 200 popular children's picture books: a twenty first century update. – Sex Roles, vol. 55, pp. 758.

¹² Dewitt jt 2013, lk 89–90.

¹³ Hamilton jt 2006: 757.

¹⁴ Artikkel põhineb 2014. aasta kevadel Tartu ülikoolis kaitstud magistritööl „Soorollide konstrueerimine eesti uuemas lastekirjanduses. Kriitiline tekstianalüüs”.

algupära lasteraamatut, mis on ilmunud 21. sajandil. Need neli populaarseimat uut eesti lasteraamatut olid Piret Raua „Tobias ja teine b” (2010), Kristiina Kassi „Samueli võlupadi” (2006), Jaanus Vaiksoo „Neli hommikut ja üks õhtu” (2000) ja Mika Keräneni „Varastatud oranž jalgratas” (2007).

Analüüsitud raamatute tegelasteks on kokku 30 poissi, 25 tüdrukut, 44 meest ja 46 naist, mis võrreldes varasemate uurimustega lääneriikides¹⁵, kus meessoost tegelasi oli kaks ja pool korda rohkem, näib üllatavalt positiivne tulemus. Kui aga loendada, mitu korda on raamatus tegelasele viidatud, analüüsimeks, kes on raamatutes aktiivsem, kes passiivsem, pole mees- ja naissugu enam nii võrdselt esindatud. Kui meessoost osalistele viidatakse kokku 2757 korral, siis naissoost osalisi mainitakse märgatavalt vähem – 1998 korral. Peale selle on neljast enimlaenutatud raamatust kolme raamatu peategelaseks poiss – lugejad näivad eelistavat raamatuid, mis on keskendunud pigem poiste ja nende tegevuste kirjeldamisele, mistõttu jäävad tüdrukud analüüsitud raamatutes enamasti tagaplaanile, neid mainitakse lausa kaks korda vähem kui poisse. Tüdrukutele võib raamatuid lugedes jäädagi mulje, et poisid saavad elada palju põnevamat, seiklusrikast elu. Hamilton jt¹⁶ leiavad, et kui traditsiooniliselt naiselikke omadusi väärtustatakse samamoodi nagu mehelikke väärtusi, oleks nais-peategelasega raamatud sama populaarsed kui meespeategelasega raamatud, olenemata sellest, kas peategelasel on traditsiooniline roll või mitte.

Tegelaste nimetamise ja kategoriseerimise analüüsimisel tugineti Theo van Leeuweni¹⁷ liigitusele ja vaadeldi kõiki osalistele viitavaid nimi-sõnafraase. Lisaks osaliste nimepidi nimetamisele (nt *Saara Sai*) uuriti nende

- funktsiooni (nt *klassijuhataja, turvamees*),
- suhete (nt *parim sõbranna, vanatüdruk*),
- välimuse (nt *punapea*),
- ühiskonnakategoriate, st vanuse ja rahvuse (nt *soomlane*),
- hinnangu andmise (nt *imelaps, tarknina*) alusel kategoriseerimist.

¹⁵ nt Hamilton jt 2006, lk 757–765; Wharton, Sue 2005. Invisible females, incapable males: gender construction in a children’s reading scheme. – Language and Education, vol. 19, No 3, pp. 238–251.

¹⁶ Hamilton jt 2006: 763–764.

¹⁷ Leeuwen, Theo van 2008. Discourse and practice. New tools for critical discourse analysis. Oxford: Oxford University Press.

Nimetamine

Nimepidi nimetamisel väga suurt soolist erinevust ei ilmnenud – nimi on 60%-l meessoost tegelastest ja 51%-l naissoost tegelastest. Seevastu sõltub nimetamine suuresti tegelaste vanusest – nimi on 89%-l lastest, aga vaid 34%-l täiskasvanutest, keda representeeritakse peamiselt funktsioonile, sugulussuhetele või välimusele viidates.

Täiskasvanute perekonnanimede puhul võib täheldada nende motiveeritust, nt *konstaabel Kuul* (Jalg: 5), *võimlemisõpetaja Herbert Haamer*, *tuletõrjepealik Voolik*, *inglise keele õpetaja proua Verywise* (Samuel: 13, 51, 19), *õpetaja Liina Laks*, *õpetaja Pai* (Tobias: 12, 87) jt. Kui meeste nimed viitavad pigem füüsilistele asjadele ja seostuvad mehe ametiga, nt politseinik ja Kuul, tuletõrjepealik ja Voolik, siis naiste perekonnanimed viitavad pigem tegelase olemusele või välimusele, nt Verywise, Noobel, Laks, Pai, Vares, Sai. Õpetajatest naised seostatakse pigem nende iseloomuga, nt õpetaja Sai kui *väike, ümar ja leebet sorti naine* (Samuel: 47). Seega võib ka nimedes näha naiste ja meeste representeerimisel erinevusi.

Nimetamine on raamatutes enamasti põimunud kategoriseerimisega, nt *Samueli isa härra Seebimull* (Samuel: 59), samuti võidakse osaliste representeerimiseks kasutada mitut kategoriseerimisviisi korraga, nt *poeomaniku keskkooliealine täditütar Katrin* (Jalg: 23). Kokku on 145 tegelase representeerimiseks kasutatud 595 erinevat nimetamis-/kategoriseerimisviisi. Neist 60% viitab meessoost tegelastele, 40% naissoost tegelastele, mis kinnitab taas, et raamatutes keskendutakse ennekõike meessoost tegelaste kujutamisele.

Kategoriseerimine

Funktsiooni alusel on kategoriseeritud 48% meestest, nt *härra direktor Pukspuu*, *pangadirektor härra Noobel*, *börsimaakler Vinger* (Samuel: 11, 69, 90), ent vaid 28% naistest, nt *õpetaja Liina Laks*, *kooli söögitädi*, *kirjanikutädi* (Tobias: 12, 24, 84), mis viitab selgelt, et meessoost tegelaste representeerimisel peetakse ametit tähtsamaks kui naissoost tegelaste esitamisel. Seejuures viitavad raamatute osalise koolitemaatika tõttu lausa pooled naiste kategoriseeringutest naisõpetajatele. Seega, kui naissoost tegelane ei tööta just õpetajana, ei pöörata tema professionaalsusele eriti suurt tähelepanu. Peale selle pole tegelastele antud ühtki soostereotüübist erinevat elukutset – mehed on direktorid, börsimaaklerid, konstaablid,

politseinikud, koerakasvatajad, töömehed, turvamehed, bussijuhid, poeomanikud ja autojuhid, naised aga õpetajad, jutusaate saatejuhid, juuksurid, lapsehoidjad ja müüjad. Võib arvata, et kujutatud ametid ei kõneta raamatuid lugevaid poisse ja tüdrukuid ühtmoodi, suunates poisse kaitsmist ja juhtimist, tüdrukuid aga toetamist ja mittedominantsust eeldavaid karjäärivalikuid tegema, kinnistades soostereotüüpe veelgi.

Suhete alusel kategoriseeritakse mees- ja naissoost tegelasi võrdselt, vastavalt 78 ja 72 eri viisil. Enamik lapsi on kellegi pojad, tütreid ja sõbrad, enamik täiskasvanuid kellegi emad-isad, vanaemad-vanaisad. Erinevus ilmneb vaid abielu kaudu kategoriseerimisel, mida kasutatakse sagedamini naiste representeerimisel, nt *pangadirektori proua Noobel, vanatüdruk* (Samuel: 19, 14), rõhutades juba lasteraamatutes vaid täiskasvanute maailmas relevantset vastandust *abielus-vallaline*.

Kuigi varem on täheldatud, et naissoost tegelaste puhul pööratakse välimusele suuremat tähelepanu kui meessoost tegelaste puhul, siis magistritöös analüüsitud kategoriseeringud seda ei kinnitanud. Küll aga võis täheldada, et meeste välimuse kirjeldamiseks on autoritel sageli loogiline põhjendus, nt varga tunnismärkidele viitamine – *varas on pikkade tumedate juustega mees* (Jalg: 20), nime puudumine, konnotatsioonide tekitamine vms, samas kui naiste välimusele viidatakse ka siis, kui otsene vajadus selleks puudub, nt

„Kas keegi siinviibijatest on arst või meditsiinitöötaja?” küsis õlgkübara ja koerakesega peen daam, aga keegi ei tunnistanud selline olevat (Samuel: 73),

kus tekstis vaid ühel korral esineva naise peakate ei mängi iseenesest mingit rolli. Naissoost tegelaste välimuse kaudu kategoriseerimine näib sõltuvat ka naise vanusest – tüdrukuid representeeritakse kui *Linda on ometi kõige ilusam inimene, keda ma tean* (Tobias: 76), *kooli kõige ilusamad tüdrukud* (Samuel: 56), vanemate naiste representeerimisel keskendutakse pigem negatiivsele, nt *väike kõhn vanamoor, see räpane kaltsukubu, too lehkav kaltsuhunnik* (Samuel: 92, 100, 95). Mõne naistegelase puhul võib täheldada ka üleleksikaliseerimist ehk vanusele viitavate väljendite rohkust, nt *üks vanamutt* (Jalg: 18), *vanamoor* (Samuel: 92), mille kaudu taastatakse stereotüüpi, et vanus on ennekõike naiste jaoks tundlik teema. Meeste vanuse alusel kategoriseerimiseks kasutatakse nt *papi* (Samuel: 74) ja

solliidses eas härrasmees (Jalg: 4), mis erinevalt naiste kategoriseeringutest ei viita nii otseselt vana-olemisele.

Kuivõrd meessoost tegelasi on nii positiivselt kui ka negatiivselt hinnatud rohkem kui naissoost tegelasi, ei saa järeldada, et üht sugu kujutatakse positiivsemalt või negatiivsemalt kui teist. Samas on negatiivselt kategoriseeritud 11 poissi, nt *ülbik, igavene loomapiinaja* (Tobias: 54, 23), *laiskvorst* (Neli: 26), aga vaid kolme tüdrukut, nt *õudne lobamokk* (Tobias: 55), *ninatarka ja tuupurit õde* (Samuel: 7), mis viitab stereotüübile, et poisid on ulakamad kui tüdrukud.

Materiaalsed protsessid

Üks tähistusfunktsiooni nähtustest on protsessid ja protsessiosaliste rollid. Protsesside liigitamisel lähtuti Hallidayst¹⁸, kes eristab

- materiaalseid protsesse, mis viitavad välimisele kogemusele, tajutava tulemusega tegevusele, liikumisele või muutusele, nt *läheb tööle, peseb hambaid*;
- mentaalseid protsesse, mis viitavad sisemisele kogemusele välisest maailmast, väljendades mõtlemist, tundmist, tahtmist või tajumist, nt *vihkab oma tööd, ei taha hambaid pesta, muretseb, kurvastab, rõõmustab*;
- suhte protsesse, mis viitavad seisundile või olemisele, enamasti verbi *olema* abil, nt *ta on tööl, tal on roosad sukkpüksid, ta on tark, ta on õnnelik/kurb/rõõmus*.

Sunderlandi¹⁹ eeskujul võeti vaatluse alla sündmustikku konstrueerivad materiaalsed protsessid, sest osaliste tegevused võiks ilukirjanduses just soo uurimisel erilist huvi pakkuda.

Neljas raamatus on kokku 2753 materiaalselt protsessi, millest 35% kirjeldab poiste, 17% tüdrukute, 9% meeste, 10% naiste, 6% peategelaste isade ja 9% peategelaste emade tegevusi. Kuigi üldine tendents viitab meessoost tegelaste materiaalselt protsesside ülekaalule, seega ka nende suuremale aktiivsusele, on protsesside jagunemine raamatuti väga erinev, sõltudes peategelase soost, tegevuse toimumise sfäärist ja kirjaniku stiilist.

¹⁸ Halliday, Michael A. K. 2004. An introduction to functional grammar. London: Hodder Arnold, lk 170–174, 179, 197, 210,

¹⁹ Sunderland, Jane 2011. Language, gender and children's fiction. London: Continuum, lk 65.

Seega võib arvata, et lugeva lapse identiteedi kujunemine sõltub suuresti just sellest, milliseid raamatuid laps lugema satub, st kui ühe- või mitmekülgne pilt tekib lapsel naiste ja meeste rollist ühiskonnas.

Osalistega seostatavate tegevuste kvalitatiivseks analüüsiks jagati materiaalsed protsessid eri tähendusrühmadesse lähtuvalt sellest, kas protsess kirjeldab koduseid toiminguid (st toidu valmistamine ja majapidamistööd), tööülesannete täitmist või vaba aja tegevusi (sh loomade eest hoolitsemine, looduses viibimine, sportimine, loominguga tegelemine, lugemine, teleri vaatamine, mängimine ning välimuse eest hoolitsemine).

94-st toiduvalmistamisega seotud tegevusest 26% teevad meessoost, 74% naissoost tegelased. Seejuures on tähelepanuväärne, et kui poisid katsetavad söögitegemist 20 korral, näidates nii positiivset eeskuju raamatut lugevatele poistele, siis mehed on toidu valmistamisega seotud vaid neljal korral, mis taastoodab stereotüüpi, et köök kuulub naiste ja tüdrukute, mitte meeste maailma. Siiski näib poiste seotus toidu tegemisega veidi erandlik – Tobias püüab saiakesi küpsetada koolis antud ülesande tõttu, Samuelil võimaldavad süüa teha võlupadja abil omandatud oskused, Joonas valmistab võileiba, kui kedagi teist parasjagu kodus pole. Paratamatult jääb lugejale mulje, et poistel leidub enamasti n-ö vabandus, miks nad ei käitu soostereotüüpselt ja ise süüa otsustavad teha. Tüdrukuid seevastu kujutatakse ka vabatahtlikult toiduvalmistamisprotsesse ette võtmas, nt

askeldas Susanna tervelt kolm tundi köögis, et perele õhtusöögiks täidetud kalkunit valmistada. Ta järgis täpselt retsepti, täitis kalkuni kuivatatud ploomide ja juurviljadega ning keetis ka hõrgutava kastme (Samuel 76).

Majapidamistöõde, nt koristamise, triikimise, remontimise jms kujutamisel on soolised erinevused veelgi suuremad – 64st materiaalsest protsessist vaid ühe tegijaks on mees – Samueli isa toob redeli, samas kui naised pesevad pesu, koristavad, õmblevad jm. Isegi kui mehed on üha rohkem hakanud pühendama end perele ja kodule, ei kajastu see muutus kahjuks vaadeldud lasteraamatutes, mis viitavad endiselt stereotüüpsele rollijaotusele – toidu ja majapidamise eest hoolitsemist on kujutatud ikka naiste ülesandena.

131 tööülesannete täitmisega seotud materiaalsel protsessil jagunevad mees- ja naissoost tegelaste vahel küll peaaegu võrdselt, vastavalt

64 ja 69 protsessi, kuid ei kujuta ühtki soostereotüübist erinevat ülesannet – naised kirjutavad päevikusse märkusi, värvivad klientide juukseid, mehed parandavad televiisoreid ja sõidavad politseijaoskonda.

Vaba aja tegevustes ilmnevad kõige suuremad soolised erinevused looduses viibimise, sportimise, mängimise ja välimuse eest hoolitsemisega seotud protsessides. Meessoost tegelasi kujutatakse loodust nautimas 89 korral, naissoost tegelasi vaid 14 korral, seejuures jääb mulje, et kõik vahvad tegevused, nt tähtede vaatamine, rabas matkamine, telkimine, võetakse ette koos isade, mitte emadega. Ka sporti teevad poisid rohkem kui tüdrukud, vastavalt 18 ja 6 korral. Kui esimesed taovad jalgpalli, kimavad rattaga ringi ja lähivad ujuma, siis teised tantsivad balletti ja käivad korraks vees.

Loomadega tegeletakse kokku 81 korral, neist 40 korral naissoost tegelased, 33 korral meessoost tegelased, 8 korral poisid ja tüdrukud koos. Erinevalt Kortenhauasi ja Demaresti²⁰ uurimusest ei saa seega analüüsitud eesti lasteraamatute põhjal öelda, et naissoost tegelased loomade eest palju sagedamini hoolitseks kui meessoost tegelased. Küll aga näib, et kui tüdrukud hoolitsevad loomade eest n-ö klassikalisel viisil, nt

tüdruk viis talle alati süüa ja joogiks vett ning mängis temaga vabal ajal (Samuel: 107),

siis poisid tegelevad loomadega veidi teistsugusel moel, nt võtavad konna bussi kaasa, et ta endale koju lemmikloomaks viia, ja panevad sea dušinurka kinni, et teda jõululaualt päästa.

²⁰ Kortenhau, Carole M., Jack Demarest 1993. Gender role stereotyping in children's literature: an update. – Sex Roles, vol. 28, pp. 219–232.

Naissoost tegelasi kujutatakse mängimas viiel korral, meessoost tegelasi 17 korral – poiste mängud on seotud legode, helikopterikomplektide, laevamudelite, male ja muu soostereotüüpsetele huvidele vastavaga. Ka loomingulistes tegevustes võib näha soolisi erinevusi – poisid pigem meisterdavad, tüdrukud joonistavad ja tegelevad muusikaga. Rohkem kui poisid, naised ja tüdrukud, tegelevad mehed ajalehtedest uudiste lugemise ja televiisorist uudiste vaatamisega.

Ainus tegevus, mida naised teevad vabal ajal rohkem kui teised osalised, on välimuse eest hoolitsemine. Nii vihjatakse seeläbi ka raamatut lugevatele tüdrukutele, et välimuse eest hoolitsemine on tähis. Ilmselt ei jäägi naistel majapidamistöode ja toidu valmistamise kõrvalt piisavalt aega muude hobide jaoks.

Traditsiooniliste soorollide kõrval esineb raamatutes siiski ka stereotüüpide rikkumist. Nt kirjeldatakse Tobiast, kes trügib n-ö naiste maailma ja üritab kaneelisaiaikesi küpsetada, ent kasutab kogemata kaneeli asemel Cayenne'i pipart, ning Samueli ema, kes üritab meessoost börsimaaklerite ja direktoritega sammu pidada ja karjääri teha, ent laseb end petta oma tunnetest ning kaotab seetõttu kõik oma investeeringud. Paratamatult jääb mulje, et naised ei saa meeste, mehed ei saa naiste maailmas hakkama. Naerdakse ka selle üle, kui mees ei saa meeste maailmas n-ö meeste töödega hakkama, nt ei oska Tobiase isa puutööd ning lööb endale haamriga vastu sõrme. Kuigi soostereotüüpide rikkumist võiks pidada väga positiivseks näiteks, järgneb neile kõigile kas ebaõnnestumine või tegelase naerualuseks muutumine, mis omakorda kinnitab stereotüüpe ja soorolle.

Lõpetuseks

Hoolimata sellest, et analüüsitud lasteraamatutes pole sugudevaheline ebavõrdsus esmapilgul nii ilmne nagu varasemate uurimuste põhjal eeldada võis, kujutatakse poisse-tüdrukuid, mehi-naisi enamasti siiski soostereotüüpsel viisil.

Aga mis siis? Mis siis, et poistele viidatakse rohkem kui tüdrukutele? Mis siis, et mehi kujutatakse pere ülalpidaja rollis? Need on ju kõigest raamatud? Kõik, mida loeme alates reklaamidest kuni lastekirjanduseni, konstrueerib meid, teeb meid selleks, kes me oleme. See, kuidas lastekirjanduses poisse ja tüdrukuid, mehi ja naisi portreeritakse, vormib lapse nägemust maailmast, mõjutab lapse arusaama sellest, kuidas on tema soole

sobilik ühiskonnas käituda. Oma sotsiaalse soo identiteeti luues toetuvad nad raamatutele juba enne, kui nad tekstides öeldust või piltidel kujutatust õieti arugi saavad, mistõttu peaks eriti hoolikalt kaaluma, milliseid teadmisi ja väärtusi lastekirjanduse abil kõige väiksematele edastatakse. Stereotüüpsed kujutused mõjutavad negatiivselt laste arengut, raamistavad neid kui tulevasi vanemaid ja mõjutavad isegi nende iseloomuomadusi ja karjääripüüdlusi.

Siinkohal saabki appi tulla toimetaja, ka keeletoimetaja kui lasteraamatute esimene kriitiline lugeja. Toimetaja võiks pöörata rohkem tähelepanu ka lause- ja tekstitasandile, et märgata keele rolli ja keeleliste valikute olulisust inimeste mõjutamisel, nende väärtuste ja hinnangute kujundamisel, ning aidata autoril näha maailma, mida ta ehk eneselegi märkamatult keele abil loob, sh ühiskonnas loomulikustunud naiste ja meeste rollide kujutamise viisi. Kas tekstis vaid ühel korral mainitud üks priske tädi peab ilmtingimata olema priske; kas raamat muutuks halvemaks, kui politseinik või televisiooni direktor oleks hoopis naine, kui geograafiaõpetaja või müüja oleks hoopis mees? Stereotüüpide murdmine ei tähenda seda, et üks sotsiaalne konstruktsioon vahetatakse teise vastu, et poistest saavad tüdrukud ja tüdrukutest poisid, vaid et lapsed ja täiskasvanud vabastatakse soorollide sundusest ning maailma näidatakse mitmekesisemana.

See, kuidas lastekirjanduses mees- ja naissoost tegelasi kujutatakse, panustab ühiskonna taastootmisele, teisalt võib aidata kaasa selle muutmisele. Sellest, millisena naised ja mehed, poisid ja tüdrukud kujutatakse, sõltub, millised täiskasvanud kujunevad raamatuid lugevatest lastest, milliseid väärtushinnanguid tulevased kirjanikud oma lugejatele edastama hakkavad, millist (fiktsionaalset) tegelikkust autorid oma keeleliste valikutega loovad.

See, kuidas lastekirjanduses poisid ja tüdrukuid, mehed ja naisi portreteeritakse, vormib lapse nägemust maailmast